

A REFORMÁCIÓ ÉS A KATOLIKUS MEGÚJULÁS LATIN NYELVŰ IRODALMA

SZERKESZTETTE

BÉKÉS ENIKŐ – KASZA PÉTER – KISS FARKAS GÁBOR –
LÁZÁR ISTVÁN – MOLNÁR DÁVID

MTA

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Irodalomtudományi
Intézet

CONVIVIA NEOLATINA HUNGARICA 3.

**A reformáció és a katolikus megújulás
latin nyelvű irodalma**

CONVIVIA NEOLATINA HUNGARICA 3.

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Irodalomtudományi Intézet
Budapest, 2019

CONVIVIA NEOLATINA HUNGARICA 3.

**A reformáció és a katolikus megújulás
latin nyelvű irodalma**

Szerkesztette

Békés Enikő – Kasza Péter – Kiss Farkas Gábor –
Lázár István – Molnár Dávid

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Irodalomtudományi Intézet
Budapest, 2019

A kötet tanulmányai előadás formájában elhangzottak
a Debrecenben, 2017. december 7–9. között megrendezett III. Neolatin Konferencián.

A kötet a következő intézményekkel jelent meg közös kiadásban:
MTA–ELTE Humanizmus Kelet-Közép-Európában Lendület Kutatócsoport
(<http://hece.elte.hu/>),
Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára,
MTA BTK Irodalomtudományi Intézet,
SZTE BTK Klasszika-Filológiai és Neolatin Tanszék,
MTA–SZTE Antikvitás és Reneszánsz Kutatócsoport

© Szerzők, 2019
© MTA BTK, 2019

ISBN 978-615-5478-69-7
ISSN 2416-125X

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát
az egyes fejezeteket illetően is

Tartalom

Előszó	7
--------------	---

BEVEZETŐ TANULMÁNY

IMRE MIHÁLY

Üdvérték és esztétikai érték kettőssége latinul a protestantizmus kulturális modelljében	11
--	----

HISTÓRIA

TÓTH GERGELY

„Matthias Augusto similis”. Mátyás király a kora újkori protestáns műltszemléletben	45
---	----

PETNEHÁZI GÁBOR

Variációk Dánielre. Az isteni bosszú és gondviselés a 16. századi humanista történetírás nyelvében (Sleidanus, Budina és Forgách)	57
---	----

NAGY GÁBOR

„Scriptum Cajanaburgi Laponum, festo Sanctae Birgittae anno MDCXXXIII”. Johannes Messenius életéről és koráról	73
---	----

PAP LEVENTE

A 17–18. századi székelyföldi történetírás a katolikus vallási megújulás szellemében. Lakatos István <i>Siculia</i> ja	92
---	----

KÖLTÉSZET ÉS A REFORMÁCIÓ

SZABÓ ANDRÁS

Két ismeretlen wittenbergi verseskötet a 16. század végéről	105
---	-----

MÓRÉ TÜNDE

Változatok a dicséretre. Szikszai Fabricius Demeter és Szikszai Fabricius Balázs Wittenbergben	112
---	-----

SIMON LAJOS ZOLTÁN

Bukolikus költészet a reformáció korában. Joachim Camerarius és Petrarca	121
--	-----

SZÉKELY GÁBOR

Kecskeméti Agricola János eklogája Titus Amicinushoz. Egy elfeledett humanista költő kapcsolatrendszere és egy antik műfaj aktualizálása	131
---	-----

TÓTH SÁNDOR ATTILA	
A protestáns neolatin költészet gyökerei. Filiczki János (1580–1622) latin nyelvű életrajzairól és (latin–görög) költészetéről	151
BOBAY ORSOLYA	
„ <i>Prospera lux oritur</i> ”. Ulrich Faber költeményének szerepe a kora újkori biblikus költészetben és patrónusi rendszerben	164
BIBLIA ÉS HUMANIZMUS	
KNAPP ÉVA	
Palingenius <i>Zodiacus vitae</i> ének magyarországi fordításai	173
MOLNÁR DÁVID	
Zsoltár, antifóna, antifónaparafrázis? Pietro Illicino verskéziratai az ELTE Egyetemi Könyvtárban	184
POSTA ANNA	
A bölcsességi irodalom verses parafrázisai a protestantizmus 16. századi neolatin költészetében: Georgius Purkircher és Eobanus Hessus	205
PÁZMÁNY ÉS A JEZSUITÁK	
SIMON JÓZSEF	
Pázmány és Zabarella	217
BÁTHORY ORSOLYA	
„Deák légyen ám!...” Pázmány Péter <i>Peniculus papporum</i> című vitairatának latinsága	229
BENEI BERNADETT	
<i>Auctor eius ignotus est</i> . Egy 18. század eleji jezsuita vitairat keletkezési körülményeiről	245
SÁNTA SÁRA	
Katolikus megújulás és antikvarianizmus. Hidi Gergely <i>Celebriorum Hungariae Urbium...</i> (1701) című munkája	254
A KATOLIKUS EGYHÁZ KRITIKÁJA ÉS ALTERNATÍV ÉLETUTAK	
MÁTÉ ÁGNES	
Pápa-apák egy felbomló család élén. A katolikus egyház kritikájának néhány toposza Itália és Közép-Európa között	265
TÓTH ORSOLYA	
Andreas Helwig és az Antikrisztus	278
SZABÓ ÁDÁM	
Egy nikodémista sikertörténet. A radikális heterodoxia rejtőzködési lehetőségei Ernst Soner (1572–1612) példáján	289

*Változatok a dicséretre**Szikszai Fabricius Demeter és Szikszai Fabricius Balázs Wittenbergben**

1562-ben jelentek meg az első nyomtatott alkalmi szövegek, amelyeket wittenbergi magyar tanulók írtak. A szerzők és a címzettek is általában tagjai voltak a wittenbergi magyar diáktársaságnak, a coetusnak, amelyet 1555-ben alapítottak. A diáktársaság alapítása nem volt előzmények nélküli, ugyanis a korábbi évtizedekben mind Krakkóban, mind Bécsben létrejött hasonló szervezet. A wittenbergi alapítás egyediségét az adja, hogy jellegzetesen magyar közösségről beszélhetünk,¹ a belépők között mindössze négy olyan diákról van adatunk, aki nem beszélte a magyar nyelvet.² A Wittenbergben tanuló magyar diákok követték a humanista oktatási rendszer gyakorlatait, így rendszeresen örökítettek meg latin vagy görög nyelvű szövegben bizonyos eseményeket.

Az egyetemjárás során az ilyen megörökítendő események közé tartozott a megérkezés, a beiratkozás, a fokozatszerzés, könyv megjelentetése, előléptetés; viszont olyan alkalmak is felbukkanhattak, mint a házasság, vagy éppen a temetés. A magyarországi diákoknál ezt a variabilitást nem tapasztalhatjuk: a nyomtatványok címlapjain egyetlen esemény tér vissza újra és újra: a hazatérés. Elvértve feltűnik temetésre vagy házasságkötésre készített alkalmi gyűjtemény, ezek azonban magyarországi eseményhez köthetők, és mindössze a nyomtatás végett küldték ezeket a kiadványokat Wittenbergbe.³

A jelenség hátterében a valószínűsíthető pénzügyi okok mellett az is állhatott, hogy a hazatérés volt az egyetlen esemény, ami elkerülhetetlen volt a magyarországi diákok számára. A legtöbbjüknek Wittenberg szolgált az egyetlen felsőoktatási intézményként, hazatérésüket követően tanárként vagy lelkipásztorként folytatták pályájukat, és számos esetben nincs további adatunk irodalmi tevékenységüket illetően.

* A szerző az „MTA BTK Lendület Hosszú reformáció Kelet-Európában (1500–1800)” MTA BTK Lendület Kutatócsoport tagja, jelen tanulmány e projekt keretében készült el.

¹ SZABÓ Géza, *Geschichte des Ungarischen Coetus an der Universität Wittenberg 1555–1613* (Halle–Saale: Akademischer Verlag, 1941); SZABÓ András, *Coetus Hungaricus. A wittenbergi magyar diáktársaság 1555–1613*, Humanizmus és Reformáció 37 (Budapest: Balassi Kiadó, 2017).

² SZABÓ András, „Coetus-natio-respublica-politia-societas-congregatio-collegium-gens. (A wittenbergi magyar diákegyesület az újabb kutatások tükrében 1555–1613)”, in SZABÓ András, *Szepességtől Biharig. Protestantizmus, irodalom és művelődés Magyarországon a 16–18. században*, Monographiae Comaromiensis 8 (Komárom: Selye János Egyetem, 2013), 29–35.

³ Például 1586 és 1587 során három funerációs gyűjtemény is napvilágot látott: RMK III. 766, RMK III. 768 és RMK III. 754.

Az, hogy az alkalmi kiadványok milyen gyakorisággal jelentek meg párhuzamba állíthatóak, a coetus sorsát befolyásoló, a wittenbergi vallási helyzet alakulásával összefüggő eseményekkel; a lutheránus és kriptokálvinista irányzat képviselőinek aktuális viszonyával. A magyarországi reformáció kálvinizmus felé fordulása azt eredményezte, hogy a Philipp Melanchthon haláláig akadály nélkül beilleszkedő magyarországi diákoknak 1560 után szembe kellett nézniük azzal, hogy dogmatikai szempontból problémás közösségnek bizonyulhatnak. Ennek az eredménye az is, hogy az 1570-es években nemkívánatos vendégek lettek a magyarországi diákok Wittenbergben. A vallási felekezeti viszonyok újabb változása hozta el a diáktársaság második virágkorát az 1580-as években. Ez utóbbi a választófejedelemnek, XII. Keresztélynek volt köszönhető, és 1592-ben bekövetkezett halála végett is vetett ennek a rövid időszaknak. Ezt követően a coetushoz köthető nyomtatványok megritkultak, majd lassan eltűntek, és a társaság matrikulájába is évről évre kevesebb diák jegyezte fel a nevét.⁴

Az 1562–1563 során publikált szövegek szerzői és címzettjei közül többen személyes kapcsolatban álltak Melanchthonnal, aki nemcsak latin igehirdetéseket tartott a németül nem tudó magyaroknak, hanem tanácsokkal is ellátta őket. Az ekkor keletkezett alkalmi szövegek egy része nem volt ismert, Szabó Károly mindössze két nyomtatványról tesz említést a Régi Magyar Könyvtár vonatkozó kötetében 1562-es dátummal.⁵

Az utóbbi években bukkantak fel a német könyvtárak digitalizált anyagában olyan szövegek, amelyek az 1560-as évek elején keletkeztek, a most vizsgált kiadványok egy része is így került ismét a köztudatba. A nyomtatványok a Szikszai fivérek (Szikszai Fabricius Demeter és Szikszai Fabricius Balázs) és Mágocsy András wittenbergi tartózkodásához és ismeretségéhez kapcsolódnak. 1562-ben jelent meg egy születésnap-i köszöntő (genethliacon) Mágocsy András születésnapjára,⁶ ugyanebben az évben nyomtattak ki egy búcsúztatóversekből álló kiadványt (propempticon) Szikszai Fabricius Balázs és Mágocsy András távozására,⁷ valamint a következő évben jelent meg Szikszai Fabricius Demeter – eddig is ismert – búcsúzása (apobaterion és epibaterion) Wittenbergtől.⁸

⁴ A coetus történetéről részletes elemzést tesz közzé: SZABÓ G., *Geschichte des Ungarischen...*; újabban SZABÓ A., *Coetus Hungaricus...*, 17–33.

⁵ Az 1560-as évek eddigi anyaga, Szabó Károly gyűjtése alapján, nem érte el a 10 szöveget sem. Tudunk két 1562-es szövegről, továbbá ismertük Szikszai Fabricius Demeter búcsúzóversét 1563-ból, azonban a következő adatunk már az évtized végét jelzi: 1569 és 1570 folyamán jelent meg három egymáshoz kapcsolódó szöveg, amelyeket az is összeköt, hogy nem a wittenbergi távozást verselik meg, hanem a magyarországi (nagyváradi) indulást. Ez alapján úgy tűnik, hogy az alkalmi szövegek nyomtatása véletlenszerű lehetett.

⁶ *Carmina quaedam iuveni antiqua generis nobilitate, eruditione, et virtute ornatissimo, Domino Andreae Magochy..., dedicata Witebergae Anno 1561. in honorem diei natalis eiusdem* (Wittenberg, 1562).

⁷ *Propemptica in discussum eruditione virtute ac pietate ornatissimi viri Domino Basilii Zykzaii Pannonii,* (Wittenberg, 1562).

⁸ SZIKSZAI FABRICIUS Demeter, *Carmen apobaterion simul et epibaterion, scriptum in discussum et reditum a Demetrio Fabricio Zikzai ... 6. die Augusti, 1563* (Wittenberg, 1563).

A genethliacon és a propempticon ugyanabban a kolligátumban található, és kétszer is szerepelnek a gyűjteményben.⁹ Korábbi tulajdonosról nincs adatunk, és a tudatos szerkesztésnek sincs nyoma a kolligátum tartalma alapján. Szikszai Fabricius Demeter búcsúversével kapcsolatban kicsit más helyzetben vagyunk. A debreceni Református Kollégium Könyvtárában őrzik az eddigi egyetlen példányt a kiadványból, szintén egy kolligátum részeként, amely a *Miscellanea Hungarica* címet viseli, 26 RMK nyomtatványt tartalmaz, köztük jó néhány wittenbergi nyomtatványt is, valószínű, hogy összerendezhették az egy szövegtípushoz tartozó szövegeket, mert egymást követik a búcsúztatások a kolligátumban. Szikszai Fabricius Demeter verse kisebb kariert is befutott, leginkább Gyula dicsőítéseként, magyar fordításban ismert.¹⁰

A genethliacon, a propempticon, az epibaterion és az apobaterion szövegtípusai mind a szerencsekívánatok közé tartoznak.¹¹ A genethliacon születésnap köszöntő,¹² a propempticon a távozók búcsúztatása,¹³ az epibaterion az utazók búcsúzása,¹⁴ az apobaterion pedig az otthoniak köszöntése.¹⁵ A következőkben arra teszek kísérletet, hogy a dicséret módozatait mutassam be a szövegekben.

A Szikszai testvérek ugyanabban az időszakban tanultak Wittenbergben; először Szikszai Fabricius Balázs érkezett a városba, később a diáktársaság seniorrává is megválasztották.¹⁶ Testvére, Szikszai Fabricius Demeter 1561-ben jegyezte fel a nevét a *coetus* matrikulájába, bátyjához hasonlóan seniorként fejezte be tanulmányait Wittenbergben 1563-ban.¹⁷

A nyomtatványokban felbukkanó harmadik címzett Mágocsy András.¹⁸ A Mágocsy család mecénási tevékenységéről, udvartartásáról Szabó András kutatásainak köszönhetően van teljesebb képünk.¹⁹ Amit ezek alapján tudunk: a két Szikszai kapcsolatának a kezdete a Mágocsy családdal valószínűleg Wittenberghez köthető, bár Szikszai Fabricius Demeter ismerhette Mágocsy Gáspár unokaöccsét korábban is, mégpedig Gyuláról, ahol 1557 és 1561 között rektor volt. Szikszai Fabricius Balázs Wittenbergben az unokaöcs

⁹ A kolligátum az Universitat- und Landesbibliothek Sachsen Anhalt állományában található.

¹⁰ „A gyulai protestáns főiskolát dicsőitő egykorú versezet Szikszai Fabricius Demetertol 1563”, in *Békés vármegye hajdanán I. Okleveltari rész*, (Budapest, 1870), 182–184.

¹¹ Philippus Ludovicus Piscator poétikáját idézi BÁN Imre, *Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI–XVIII. században*, Irodalomtörténeti füzetek 72 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971), 31.

¹² Julius Caesar SCALIGER, *Poetices libri septem*, III.102. Scaliger elsősorban a gyermekek születéséhez kapcsolódó szovegtipuskent magyarazza a genethliacont.

¹³ SCALIGER, *Poetices...*, III.104.

¹⁴ SCALIGER, *Poetices...*, III.106.

¹⁵ SCALIGER, *Poetices...*, III.107.

¹⁶ SZABÓ G., *Geschichte des Ungarischen...*, 88; SZABÓ A., *Coetus Hungaricus...*, 245–246.

¹⁷ SZABÓ G., *Geschichte des Ungarischen...*, 88; SZABÓ A., *Coetus Hungaricus...*, 248.

¹⁸ SZABÓ A., *Coetus Hungaricus...*, 189.

¹⁹ SZABÓ András, „Mágocsy Gáspár és András udvara”, in *Magyar reneszánsz udvari kultúra*, szerk. R. VÁR-KONYI Ágnes (Budapest: Gondolat Kiadó, 1987), 263–280.

tanára lett, majd együtt indultak vissza Magyarországra 1562-ben.²⁰ Valószínűsíthető az is, hogy Szikszai Fabricius Balázs először Tornán tartózkodott valamennyit, amely nem sokkal korábban lett a Mágocsy család székhelye, továbbá a Mágocsyak ajánlották be Perényi Gáborhoz, így került első ízben Sárospatakra tanárként.²¹

A születésnap-i köszöntő ennek a formálódó patrónusi kapcsolatnak az egyik első nyomtatott bizonyítéka. A kiadványban egy latin és két görög nyelvű verset találunk, itt csak a latin szövegre térnek most ki, amelynek szerzője épp Szikszai Fabricius Balázs, a görög szövegek szerzői is a Szikszai testvérek voltak.

A genethliaconnak, hasonlóan az alkalmi szövegtípusok többségéhez, megvan a tradicionális mintaszövege az antikvitás irodalmából, ez néhol Vergilius IV. eklogája, amely szintén olvasható Augustus születésnap-i köszöntéseképpen. A szövegtípus poétikai konvenciói Pseudo-Dionysius és Menandros munkái révén hagyományozódtak a praeceptum-irodalom kora újkori példányaira. A poétikai kézikönyvek mellett a 16. századi feldolgozásai a szövegtípusnak elég változatosak, a magas rangú személyek köszöntése mellett a bibliai ihletésű darabok sem ritkák, de a világ születésére is írtak verseket.²²

A vers két elég jól elkülöníthető részre bontható, a szöveg nagyobbik része ugyanis Szent Andrásnak, Jézus apostolának az élettörténetét verseli meg, míg a zárlatban ezt Mágocsy András eddigi életéhez kapcsolja a szerző. Amennyire megállapítható, a születésnap-i köszöntő Márk és Lukács evangéliumának narratíváját követi, amelyek egyértelműen úgy ábrázolják András elhívását, mint ami halálszat közben következett be, Péter társaságában. András apostol először Keresztelő Szent János tanítványa volt, mesterének a szavát követte, és Jézus tanítványául szegődött, hátrahagyva korábbi életét és foglalkozását azért, hogy az Úr fiát szolgálhassa. A szöveg átveszi azt a hagyományt is, amely egy későbbi időpontban Szkítiába helyezi az apostolt. A Mágocsy család a vers elején és végén is említésre kerül, azonban részletesebb dicséretbe nem bocsátkozik szerző. Érdeemes lehet kicsit közelebről szemügyre venni a köszöntés módját. A névnap és a születésnap eseménye nem jelentett feltétlenül két külön napot: Szikszai Fabricius Balázs aláírása alatt olvasható az a megjegyzés, hogy Szent András napjára készült a szöveg („in die S. Andrae faciebat.”). A névazonosságon túl, András apostol életét és mártírhalálát jól lehet alkalmazni egy peregrinus diáknak szánt szöveg esetében. Az oktatási céllal folytatott peregrinációt Isten dicsőségére folytatták az arra vállalkozók, így Szent András engedelmes magatartása, az, hogy habozás nélkül követte Isten parancsát példaként szolgálhatott a

²⁰ SZABÓ András, *A késő humanizmus irodalma Sárospatakon (1558–1598)*, Nemzet, egyház, művelődés 1 (Debrecen: Hernád Kiadó, 2004).

²¹ SZABÓ A., *A késő humanizmus irodalma...*; SZABÓ A., *Coetus Hungaricus...*, 245–246.

²² Például: Jan ZVOLSKY, *Genethliacon mundi, eodem Jano a Suola equite ac Iureconsulto autore*, in Jan ZVOLSKY, *Alphabetum Theologicum sive tropi, veteris perindeque Novi Testamenti...* (Hagenau, 1531).

peregrinus diákok számára: „Andreas monitis novi Magistri / Paret, Bethsaidae domos avitas / Linquit, recteque quo...”²³

A nyomtatvány készültekor elvileg Szikszai Fabricius Balázs még nem volt pártfogoltja a Mágocsy családnak, így nem biztos, hogy ez a későbbi kapcsolat magyarázza a szöveg létrejöttét, viszont a görög és latin tanulmányokhoz felhasználhatták ezeket a verseket. A szöveg létrejötte éppen ahhoz járulhatott hozzá, hogy a patrónusi kapcsolat hivatalossá váljon a későbbiekben, hiszen többek között azt is megőrökíti, hogy Szikszai Fabricius Balázs görögre tanította Mágocsy András. A címlap szerint 1561-ben írták és 1562-ben, vagyis Szikszaiék hazatérése után nyomtatták ki a születésnap-i köszöntést, így a patrónusi viszony magyarázhatja a kinyomtatást.

Amíg a születésnap-i köszöntés viszonylag szűkszavú Mágocsy András méltatásában, addig ennél részletesebben tér ki Mágocsy erényeire Szikszai Fabricius Demeter búcsúztatása 1562-ből.²⁴ A nobilitas kifejezés először a származás nemességére utal a szövegben, majd a tanulmányok említése adja meg a lehetőséget, hogy az erények által szerzett nemességet is Mágocsyhoz rendelje a búcsúztató. A búcsúztatásban nem Mágocsy utazására reflektál Szikszai Fabricius Demeter, hanem a ’virtus’ és a ’Nobilitas’ kerül abba a helyzetbe, hogy elinduljon, míg az ifjú nemes csak a vers zárlatában kerül említésre, így biztosítja a szerző, hogy a ’Nobilitas’-ra vonatkozó sorokat Mágocsyhoz kapcsolja az olvasó. Ezekben a sorokban a bolyongás és a bolyongás elkerülése az a tematikus elem, ami folyton visszatér, így a nemesség, az erény és a szorgalom fogalmi is ennek viszonylatában kapnak lehetséges értelmezést.

A szorgalom ebben a szövegben nem csupán a tudás nemességét adja a távozó diáknak, hanem egyben a félelem ellenszerévé is válik, a félelem ugyanis a hazaút veszedelmeivel szemben jelentkezhethet. Mágocsy András a megingathatatlan erény birtokosaként tér haza, azért hogy Krisztus vezetésével háborúba induljon. A hazatérés pillanatát nem a földterület megpillantása és az ennek hatására elinduló könnyáradat jelzi, hanem az édesanya ölelése és az otthoni fogadtatás: „Te geminis mater generosa redintegrat ulnis, / Cum datur huic vultus cernere posse tuos.”²⁵

A kiadvány nem csak Mágocsy András búcsúztatását örökítette meg, ugyanis úti-társa, aki ekkor még a diáktársaság seniora volt, Szikszai Fabricius Balázs is címzettje a szövegek egy részének. A szerzők között találjuk Huszti Mátét és Szikszai Fabricius

²³ SZIKSZAI FABRICIUS Balázs, *Ad generosum et nobilem magnaеque expectationis Iuvenem, Dominum Andream Magochium, Carmen de die Natali*, in *Carmina quaedam...*, Aii^r.

²⁴ SZIKSZAI FABRICIUS Demeter, *Aliud, scriptum ab eodem, Generoso iuveni, D. Andreae Magochi, antiqua Nobilitate et virtute praestanti, eodemque itinere redeunt, in Propemptica in discessum...*, Aiii^r–Aiii^{2r}. A nyomtatványról korábban: MÓRÉ Tünde, „A wittenbergi peregrinus diákok búcsúztatása Szikszai Fabricius Balázshoz és Mágocsy Andrásához 1562-ből”, in *In via eruditionis. Tanulmányok a 70 éves Imre Mihály tiszteletére*, szerk. BITSKEY István, FAZAKAS Gergely Tamás, LUFFY Katalin, SZÁRAZ Orsolya (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2016), 50–59.

²⁵ SZIKSZAI FABRICIUS D., *Aliud...*, in *Propemptica in discessum...*, Aiii^r.

Demetert is. Huszti Máté²⁶ a távozást úgy jeleníti meg, mint romlást, árvaságot eredményező döntést, és azzal igyekszik maradásra bírni Szikszai Fabricius Balázst, hogy a hazai reménytelen állapotokat mutatja be nagy részletességgel. A háborús helyzet nem kap központi szerepet a szövegben, noha Huszti nem mellőzi a magyarországi helyzet érzékeltetését, említi a getákat egy sorpár erejéig, ahogy a hazatérést jelző látvány sem idilli: „Atque volente Deo tandem rura videto / Quae per pestiferos sat lacerata Ducēs.”²⁷ A búcsúztatás leginkább Szikszai Fabricius tanulmányait és képességeit dicséri, a szövegtípus konvencióinak megfelelően belátja, hogy a tiltakozás hasztalan, mivel engedelmessé kell. „Cogere non nostrum est, potius parere necesse est / Insuper ingenio linquere cuncta tuo.”²⁸ A szöveg feladata, ahogy sok búcsúztatásban olvasható, az emlékezet megalkotása lesz: „Caetera si memorem simili ratione notanda, / Plurima verba tibi quottidiana ferent”,²⁹ a propemptikon a hátrahagyott társakban a visszatérést nyomatékosítja, erre emlékeznek majd.

Husztiival ellentétben Szikszai Fabricius Demeter³⁰ a testvér pozíciójából búcsúztatja Szikszai Fabricius Balázst, ebből következik, hogy nem a közösség szószólójaként fogalmazza meg a távozás felett érzett keserűséget, hanem testvérként, E/1. személyben: „Hanc frater dilecte paras accedere terram.”³¹ Szikszai Fabricius Demeter így sikeresen aknázhatja ki a testvéri szeretet példajaként Intaphernes feleségének történetét: amikor összeesküvés miatt Dareios Intaphernes egész családját ki akarta írtani, a hitves könyörgése meghatotta. A feleség Dareiostól azonban nem férje, vagy gyermekei életét kérte, hanem bátyját: gyermekei még születhetnek, azonban szülei már nem élnek, így bátyja nem pótolható családtag.

A szerző Szikszai a veszteséget elsősorban azzal a panasszal érzékelteti, hogy nem láthatja testvérét. A látás, a látvány egyrészt a távolság miatt lehetetlenül el, azonban a könnyek is elhomályosítják a szemét, így válik teljessé a sírva búcsúzó családtag topozsa. A mélységes bánat miatt újra és újra elinduló könnyeket el tudja fojtani, mert belátja, hogy testvére egy nagyobb horderejű parancs miatt indul haza. Tanítói pályája a haza gyarapodására válik, amelyet szent útnak nevez Szikszai Fabricius Demeter: „Te repetit patriae splendor, generosaque pubes / Te duce iam tempus ponere in arte cupit. / Sacra via est equidem quam captas...”³²

²⁶ HUSZTI Máté, *Ad doctissimum virum, pietate ac virtute praestantem D. Basilium Zyckzai in patriam redeuntem Matthaei Huzthii Carmen propemptikon*, in *Propemptica in discessum...*, Aiii^{2v}–Bii^v.

²⁷ HUSZTI, *Ad doctissimum virum...*, Bii^v.

²⁸ HUSZTI, *Ad doctissimum virum...*, Bi^v.

²⁹ HUSZTI, *Ad doctissimum virum...*, Bi^v.

³⁰ SZIKSZAI FABRICIUS Demeter, *Carmen propemptikon scriptum pietate et eruditione ornatissimo viro, Domino Basilio Szyckzai Viteberga in Ungariam redeuntem a Demetrio Fabricio Szyckzai fratre, Calendis April 1562*, in *Propemptica in discessum...*, Ai^v–Aii^v.

³¹ SZIKSZAI FABRICIUS D., *Carmen propemptikon...*, Aii^v.

³² SZIKSZAI FABRICIUS D., *Carmen propemptikon...*, Aii^v.

Némi idő elteltével Szikszai Fabricius Demeternek is búcsút kellett vennie Wittenbergtől. A fennmaradt szöveg³³ 1563. augusztus 6-át jelöli meg a távozás és a búcsúzás napjaként, és a wittenbergi búcsúzás mellett az otthoniakat is köszönti a szöveggel Szikszai Fabricius Demeter. Ezen a ponton érdemes talán egy rövid kitérőt tenni azzal kapcsolatban, hogy milyen szövegeket kapcsolhatunk Szikszai Fabricius Demeter nevéhez.

A szöveget elsősorban a Gyulára vonatkozó ismeretek felől aknázták ki, Gyula jelenti a kiindulópontot egy 1989-es írásban is, amely a már megszűnt Békési Életben látott napvilágot.³⁴ A szerző által „Gyula-tetralógiának” nevezett négy szöveg közül Szikszai Fabricius Demeter két versét tárgyalja részletesebben, azonban ismeretése és rövid elemzése nem érvényesíti a kora újkori poétikai kategóriákat. A búcsúzóverssel kapcsolatban felhívja a figyelmet arra, hogy két nagyobb egységből áll, ezeket Wittenberg- és Gyula-tétel néven említi. A szerző másik megfigyelése pedig a vers ellentétekre épülő szerkezetére vonatkozik. Ami miatt mégis érdemes kitérni erre a cikkre, az a másik szövegközlés, amit Szikszai Fabricius Demeternek tulajdonít a szerző. A szövegnek csupán a magyar fordítását közölte, viszont a lábjegyzetek között szerepel az eredeti forrás is. A latin szöveget Bunyitay Vince adta ki,³⁵ azonban ez egy javított állapotot örökít meg, ugyanis a kézirat csonka volt, a kiadó pedig kiegészítette, ahol szükségét látta. Pánczél cikkében lelőhelyként a debreceni Református Kollégium Könyvtárát nevezi meg, mégpedig a Sinai-állományt, viszont jelzet nélkül. Bunyitay Vincénél sem szerepelnek egyértelmű adatok a forrásra vonatkozóan, és azzal kell szembesülnünk, hogy a Sinai-gyűjteményben és a Református Kollégium Könyvtárában sincs ilyen nyomtatvány, sem kézirat.³⁶ A szöveg, amelynek eredetije egyelőre kallódik, 1561-es, vagyis Szikszai Fabricius Demeter wittenbergi útja előtt készülhetett, és Kerecsényi László gyulai főkapitány kinevezése szolgáltatta az alkalmat a versírásra.

Visszakanyarodva a materiális formában is rendelkezésünkre álló búcsúzáshoz, a poétikai konvencióknak megfelelően a szerzők általában Wittenberget felmagasztalták, míg a hazatérés fő bizonytalanságát az adta, hogy a magyarországi körülmények reménytelennek tűnnek. Azzal, hogy Szikszai Demeter tulajdonképpen két irányba beszél a versben, ez a minőségi különbségtétel megszűnik a két hely között. Mivel a szerző arra vállalkozott, hogy olyan verset ír, amely egyszerre teljesíti az apobaterion és az epibaterion feltételeit, így Gyula esetében is laudációról beszélhetünk. Szikszainak

³³ SZIKSZAI FABRICIUS D., *Carmen apobaterion...*

³⁴ PÁNCZÉL Barnabás, „Szikszai Fabricius Demeter gyulai iskolamester latin nyelvű versei Vég-Gyuláról”, *Békési Élet* (1989/4): 478–488. Említi SZABÓ A., *Coetus Hungaricus...*, 248.

³⁵ BUNYITAY Vince, „Kerecsényi László békésmegyei főispán – gyulai várkormányzó – és alsó-magyarországi főkapitánynak 1561. febr. 7-én Gyulára való bevonulására írt üdvözlő vers Szikszay Fabricius Demetertől”, in *A Békésvármegyei régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat Évkönyve* 15 (1891): 110–112.

³⁶ Oláh Róbert és Szabadi István segítségét köszönöm.

további indokot szolgáltat a dicséretre Kerechényi László patrónusi tevékenysége, hiszen emiatt is indokolt a város végvári szerepét is feltüntetni a szövegben. Szikszai Fabricius Demeter másik pártfogója Massay Imre volt, a hozzá intézett sorok egyrészt arra utalnak, hogy Szikszai már korábban is írt hozzá verseket,³⁷ másrészt a búcsúzó maga tesz különbséget saját poétikai képzettsége alapján a korábbi versek és jelen szöveg között. Célja a tudós költészet eredményeinek dokumentálása patrónusa felé, ennek tárgya Gyula, amit az Alföld közepének, sőt Budájának nevez. A Wittenbergben töltött időszak tartalmassága, a szellemi hasznok a német közeget ugyanúgy termékkenné teszik, ahogyan a vers második felében a természeti gazdagság révén Gyula városa is ugyanezt a jelzőt kapja. „Praeter enim caros quos hic nunc linquo sodales, / Quos inter studii fertilis usus erat.”³⁸

A szövegnek meg kell mutatnia a távozás feletti szomorúságot, és egyben a távozás elkerülhetetlenségét is. „Dumque paro reditum, luctuque doloreque carus / Coetus amicorum, carmine plena sonat.”³⁹ Az idézetben a társak siratóéneke nemcsak a bánatukat fejezi ki, hanem a gyászének részükről arra is kísérlet, hogy marasztalják vele a búcsúzót: „Ut me pene pui possint retinere sodales, / Thespiadumque sacro continuisse choro.”⁴⁰ A társak poétikai tudására, amely a gyászénekekben testesül meg, adott válaszként olvasható a Szikszai Fabricius Demeter poétikai képzettségét igazoló búcsúzás: a vers zárásában a búcsúzó Szikszai bejelenti az indulás pillanatát.

A búcsúzás viszont hangnemet vált, amikor a hazatérés ténye kerül szóba: „Eia age quanta fluent e pectore gaudia laeto.”⁴¹ A boldogság és öröm érzésén kívül a versben az emlékezet szerepe is módosul. Amíg a búcsúztatóversek általában arra törekednek, hogy a távozó emlékezete az ottmaradókban legyen örök, addig Szikszai Fabricius Demeter búcsúzóként a társak emlékét vési a saját szívébe.

A fentebb idézett szövegek bemutatják azt, hogy a Wittenbergben tartózkodó magyarországi diákok tisztában voltak az alkalmi szövegtípusok változatosságával, és amennyiben a körülmények indokolták, érvényesítették is ezt a tudást. A későbbi évtizedekben a búcsúztatóvers vált meghatározóvá a wittenbergi magyar diákoknál. A most tárgyalt példák a dicséret konvenciói mellett arra is alkalmasak, hogy árnyalják a képet a patrónusi viszonyok megjelenítéséről a wittenbergi diákköltészetben. A melanchthoni humanista program teljesítése, a műveltségi elemek elsajátítása, ezeknek a haza javára fordítása jelenik meg célkitűzésként a versekben. A szövegek alkalmisága, a hely, idő, esemény, közösség általi meghatározottság sikeres teljesítése bizonyítja a

³⁷ SZIKSZAI FABRICIUS D., *Carmen apobaterion...*, A3^v: „Proxima laus Emerice tibi solvenda putatur, / Gloria Massensi cui favet ampla viro. / Quod versus dudum lectu dignatus es illos, / Quos nos arte rudi scripsimus ante tibi.”

³⁸ SZIKSZAI FABRICIUS D., *Carmen apobaterion...*, A1^v.

³⁹ SZIKSZAI FABRICIUS D., *Carmen apobaterion...*, A1^v.

⁴⁰ SZIKSZAI FABRICIUS D., *Carmen apobaterion...*, A1^v.

⁴¹ SZIKSZAI FABRICIUS D., *Carmen apobaterion...*, A2^v.

szerzők retorikai-poétikai képzettségét. Emellett ezeknél a szövegeknél felmerülhet az a lehetőség, hogy a versekben jelentkező átfedések – legyen az a címzettek között, mint Mágocsy András esetében, vagy legyen szó patrónusról, mint Szikszai Fabricius Demeternél – lehetővé tették közös prezentációt, vagyis ezeket a verseket szánhatták egybekötésre.